

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies

SHARQSHUNOSLIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

Jurnal websayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/os>

MIRZO MUHAMMAD RAHIMBEK VA UNING “ESDALIKLAR” ASARI

Fayzullo Faromarzi*Kichik ilmiy xodim,**Malohat Vohidova**Erkin tadqiqotchi,**O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti**Toshkent, O‘zbekiston*

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: Mirzo Rahimbek, Mirzo Salimbek, Amir Muzaffar, Amir Abdulahad, Amir Olimxon, Ostonaqulbiy, mirzo, mirshabboshi, bek, devonbegi, Buxoro, Boysun, Chorju, Angren.

Annotatsiya: Maqolada Buxoro tarixnavislik maktabining taniqli vakili Mirzo Salimbekning (1848–1930) o‘g‘li Mirzo Muhammad Rahimbek (1902–1977) qalamiga mansub “Esdaliklar” kitobi tarixiy manba sifatida tahlil qilingan. Asardagi ma’lumotlar Mirzo Rahimbekning hayot faoliyati, u yashagan davr voqealari hamda Mirzo Salimbek hayotining so‘nggi yillari to‘g‘risidagi ayrim noaniqliklarga oydinlik kiritadi. Xossatan, Mirzo Rahimbekning tarjimai holi ilk marotaba to‘liq fonda yoritildi. Mirzo Salimbekning 1920-yildan to vafotiga qadar boshdan o‘tkazgan kechinmalari va vafoti tarixi borasidagi noaniqligicha qolayotgan masalalarga “Esdaliklar” asosida aniqlik kiritildi. Shuningdek, asarda keltirilgan o‘tgan asrning 1920–1960 yillaridagi sobiq Buxoro amirligi hududlari va qisman Toshkent tarixiga tutash voqealar muallifning hayotiy kechinmalari bilan bog‘liq holda bayon qilindi.

Maqolada mavzu doirasidagi tadqiqotlar ham yordamchi manba sifatida jalb qilinib, “Esdaliklar”ning manbaviy ahamiyati yoritib berildi. Mazkur asar ilk bora manbashunoslik nuqtai nazaridan tavsif qilindi va uning mazmunidan kelib chiqqan holda mundariyasi tuzib chiqildi. “Esdaliklar”da keltirilgan ma’lumotlar tahlili natijasida, Sharq tarixnavisligi, xususan, tarixga doir bilimlar rivojida “Esdaliklar” ruknida yozilgan asarlarning ham o‘rni katta ekanligi ochib berildi.

MIRZO MUHAMMAD RAHIMBEK AND HIS WORK “MEMORIALS”

Fayzullo Faromarzi*Researcher,**Malohat Vohidova*

*Freelance Researcher,
Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhon Beruni,
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
Tashkent, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: Mirza Rakhimbek, Mirza Salimbek, Emir Muzaffar, Emir Abdulahad, Emir Olimkhan, Astanakulbi, mirza, mirshabbashi, bek, divanbegi, Bukhara, Baysun, Charju, Angren.

Abstract: The article analyzes the book "Memories" written by Mirzo Muhammad Rahimbek (1902-1977), son of Mirzo Salimbek (1848-1930), a famous representative of Bukhara historiography, as a historical source. The information in the work sheds light on some ambiguities in the life of Mirzo Rahimbek, the events of the time he lived, and the last years of Mirzo Salimbek's life. In particular, the biography of Mirza Rahimbek is covered in detail for the first time. Based on the "Memories", unclear questions regarding the Mirzo Salimbek's experiences from 1920 to his death and the history of death are clarified. Also, in connection with the author's life experience, the events of the former Bukhara Emirate of the 20-60s of the last century and partially related to the history of Tashkent were described.

In the work, research on the topic was used as an auxiliary source, and the source significance of "Memories" was emphasized. This work is described for the first time from the point of view of source studies and a table of contents has been compiled based on its contents. As a result of the analysis of the information presented in the "Memoirs", it turned out that the works written in the "Memoirs" section have a large role in the development of Eastern historiography, in particular, knowledge about history.

МИРЗО МУХАММАД РАХИМБЕК И ЕГО РАБОТА «МЕМОРИАЛЫ»

Файзулло Фаромарзи

научный сотрудник,

Малохат Вохидова

Независимый исследователь,

Институт востоковедения имени Абу Райхана Беруни

Академии наук Республики Узбекистан

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Мирза Рахимбек, Мирза Салимбек, эмир Музаффар, эмир Абдулахад, эмир Олимхан, Астанакулби, мирза, миршаббоши, бек, диванбеги, Бухара, Байсун, Чарджу, Ангрен.

Аннотация: В статье как исторический источник анализируется книга «Воспоминания», написанная Мирзо Мухаммадом Рахимбеком (1902-1977), сыном Мирзо Салимбека (1848-1930), известного представителя бухарской историографии. Информация в работе проливает свет на некоторые неясности в жизни Мирзо Рахимбека, событиях того времени, когда он жил, и последних лет жизни Мирзо Салимбека. В частности, впервые подробно освещена биография Мирзы

Рахимбека. На основе «Воспоминаний» выяснены переживания Мирзо Салимбека с 1920 года до его смерти и неясные вопросы истории его смерти. Также в связи с жизненным опытом автора были описаны события бывшего Бухарского эмирата 20-60-х годов прошлого века и частично связанные с историей Ташкента.

В работе в качестве вспомогательного источника были привлечены исследования по теме, подчеркнуто источниковое значение «Воспоминаний». Этот труд впервые описан с точки зрения источниковедения и на основании его содержания составлено оглавление. В результате анализа информации, представленной в «Воспоминаниях», выяснилось, что произведения, написанные в рубрике «Воспоминания», имеют большую роль в развитии восточной историографии, в частности, знаний об истории.

KIRISH

Tarixiy manbalardan ma'lumki, Buxoro amirligi tarixi (1756–1920) bilan bog'liq voqeliklar mahalliy va xorijiy tarixnavislar tomonidan qayd etib borilgan. Shakllanib kelgan an'analarga muvofiq, bu davr tarixnavisligining o'ziga xos namunalari, asosan, fors-tojik va o'zbek tillarida yozilgan. Ularda XVIII–XX asrlar tarixining turli jabhalari o'z aksini topgan. Muhammad Vafo Karminagiyning (1685–1769) “Tuhfat ul-xoniy” (yoki “Tarixi Rahimxoniy”), Mulla Ibodullo va Mulla Muhammad Sharifning (XVIII–XIX asrlar) “Tarixi amir Haydar”, Mir Olim Buxoriyning (XIX asr) “Fathnomai Sultoniy”, Ahmad Donishning (1827–1897) “Navodir ul-vaqoye” va “Tarjimai holi amironi Buxoroyi sharif az amir Doniyol to asri amir Abdulahad”, Mirzo Abdulazim Somiyning (1838–1914) “Tufayi shohiy”, “Tarixi salotini Mang'itiya”, Mirzo Salimbek ibn Muhammad Rahimning (1848–1930) “Tarixi Salimiy” kabi asarlari shular jumlasidan¹. Mazkur tarixnomalar Buxoro amrligi tarixidan so'zlovchi manbalardan bo'lib, ular yuzasidan salmoqli tadqiqot ishlari amalga oshirilgan.

Shu bilan birga bugungi kunda Buxoro amirligi va Markaziy Osiyoning 1920- yildan keyingi tarixi borasida o'rganilishi kerak bo'lgan mavzular va bizga noma'lum manbalar ham ko'p. Tariximiz haqida ma'lumot beruvchi bu kabi manbalar xorijga olib chiqib ketilgan, ba'zilar turli sabablar bilan yo'q bo'lib ketgan. Mahalliy aholimiz qo'lida saqlanib qolgan ba'zi manbalar izlanishlar jarayonida ilmiy muomalaga kiritib borilmoqda. Xususan, M.Vohidova

¹ Qarang: Собрание восточных рукописей академии наук Республики Узбекистан, История [Sobiranie vostochnix rukopisey akadeimii nauk Respubliki Uzbekistan]. Составители: Д.Ю. Юсупова, Р.П. Джалилова. – Ташкент, 1998. –С. 176, 222, 223–224, 232, 246; Ахмедов. Б. Ўзбекистон тарихи манбалари [O'zbekiston tarixi manbalari]. Тошкент, 2001. –В. 236–244.

tomonidan o'z ajdodlari tarixini o'rganish uchun Buxoroga qilgan safari vaqtida (2022-yil, yanvar) Mirzo Salimbekning toshkentlik xotini uning beshinchi bobosi Abdurazzoq otaning qizi bo'lganligi aniqlandi. Surishtiruvlar yakunida Mirzo Salimbekning o'g'li Mirzo Muhammad Rahimbek (1899–1977) qalamiga mansub “Esdaliklar” kitobi borligi ma'lum bo'ldi. Asar hozirda uning o'g'li Ismoil Salimov shaxsiy kutubxonasida saqlanmoqda. I. Salimov mazkur kitobni bizga tadqiqot va nashr uchun taqdim qilgan edilar (2022-yil). Asarda tarixiy voqealar muallifning shaxsiy hayoti va kechinmalari asosida yoritilgan. Lekin unda tarixiy jarayonlarga aniqlik kirituvchi ma'lumotlar ham mavjud.

Mirzo Muhammad Rahimbek. Muhammad Rahimbek ibn Muhammad Salimbekning tarjimai holi o'z “Esdaliklar”i, qisman otasi Mirzo Salimbekning “Tarixi Salimiy” asari hamda o'g'li I. Salimovning “Mirzo Salimbek”² nomli risolasi orqali ma'lum. Uning taxallusi “Qoribek” bo'lib, Salimbekning toshkentlik ayolidan dunyoga kelgan. U 1319-yilning zulqa'da oyida (1902-yil, 8 fevral. – 9-mart) otasi Mirzo Salimbek Boysun bekligida hokim bo'lib turgan chog'ida (1902–1905) mazkur shaharda tug'ilgan³. Mirzo Rahimbekning tavallud topgan vaqti “Esdaliklar”larda keltirilgan bo'lib, bu sana qamariy 1319-yilning zulqa'da oyi, shamsiy 1273-yilning mezon oyi va milodiy 1899-yil sifatida qayd etilgan. Lekin qamariy 1319-yilning zulqa'da oyi milodiy sanada 1902-yilning 8-fevral – 9-mart oralig'iga, hijriy-shamsiy hisobda esa, 1280-yilga to'g'ri keladi. Ko'rinib turibdiki, muallif tomonidan keltirilgan sanalar bir-biriga mos emas. O'sha davrda hijriy qamariy taqvimning rasmiy muomalada bo'lganligi inobatga olinsa, mazkur 1319-yil (1902-yil) sanasini Rahimbekning tug'ilgan vaqtiga nisbatan aniqroq sana deb qabul qilish mumkin. Zero, Mirzo Salimbek ham ayni 1902-yilda Boysunga bek sifatida tayinlangan. U o'zining “Tarixi Salimiy” asarida ham o'g'lining aynan shu yilda tug'ilganiga ishora qilgan⁴.

Rahimbekning otasi Mirzo Salimbek 1878-yilda mulla Abdurazzoq⁵ ismli toshkentlik savdogarning qiziga uylanib, undan 5 nafar qiz va 3 nafar o'g'il farzand ko'rgan⁶. Ular Saida, Muhammadqulibek, Azimqulibek, Davrona, Rahimqulibek, Muborak va yana ikkita nafar qiz bo'lib, ularning ismlari “Tarixi Salimiy”da ham “Esdaliklar”da ham qayd etilmagan.

Mirzo Salimbekning boshqa ayollaridan Homidqulibek⁷, Avliyoqulbek⁸, Qilichbek⁹, Allomaxon, Abdulfattoh kabi o'ndan ortiq farzandlari ham bo'lgan. Mirzo Rahimbekning

² Qarang: Ismoil Salimov. Mirzo Salimbek. Buxoro, 2011. –20 b.

³ Qarang: Mirzo Muhammad Rahimbek. Esdaliklar. M. Vohidovanning shaxsiy kutubxonasiga tegishli qo'lyozma. – B. 22.

⁴ Mirzo Salimbek. Tarixi Salimiy. O'zR FA SHI. Qo'lyozma № 2016, 113b-varaq.

⁵ Mulla Abdurazzoqning Abdulkarim va Abdulqodir ismli ikki o'g'li va to'rt nafar qizlari bo'lgan. Maqola mualliflaridan biri M. Vohidova Abdulkarim otaning avlodi hisoblanadi.

⁶ Esdaliklar. 27-bet

⁷ Mirzo Salimbekning birinchi buxololik ayolidan tug'ilgan katta farzandi.

aytishicha, ularning oilasida yoshligidan o'zbek tilida so'zlashilgan, sababi onasi 43 yil mobaynida Buxoroda yashagan bo'lsa-da, fors tilini to'liq bilmagan. Qolaversa, otasi ham oilada o'zbek tilida gaplashish tarafdori bo'lgan¹⁰.

Mirzo Rahimbek "Esadaliklar"da qayd etishicha, 10 oylik paytida oyog'idan yara chiqib, jarrohlik yo'li bilan davolangandan so'ng bir oyog'i cho'loq bo'lib qolgan¹¹. Uning go'daklik davri 3 yoshiga qadar Boysun bekligida o'tgan. Otasi 1905-yilda Sherobod beki etib tayinlangach, 1909-yilga qadar oilasi bilan birga o'sha yerda yashagan. Ilk ta'limni 5 yoshida Sherobod bekligida boysunlik Mullo Orif ismli shaxsdan olgan¹². 1910-yilda otasi Shahrisabzga hokim etib tayinlangach esa, o'sha yerdagi eski maktabda ta'limni davom ettiradi¹³.

Rahimbekning ta'kidlashicha, u 8 yoshda bo'lgan vaqtida (taxm. 1910-yil) Shahrisabz taraqqiyparvarlari Samarqanddan Avliyoqul isimli bir muallimni olib kelib, yangi usul maktabini ochishgan. Bu xabarni eshitgan Mirzo Salimbek mazkur maktabni Qo'rg'on dahasiga olib kelib ochishlarini va maktab muallimining kunlik maoshi hamda boshqa ehtiyojlarini o'zi ta'minlashini aytgan. Shu tariqa mazur maktabni Qo'rg'on dahasiga ko'chirib, unda 20–25 o'quvchi tahsil olgan. Ular orasida Rahimbek va uning akasi Azimqulibek ham bo'lgan¹⁴. 1914–yilda esa otasi yangi mansabga tayinlangach, butun oila Buxoroga qaytgan.

Rahimbekning qayd etishicha, otasi uni yoshligidan murattab qori bo'lishini istagan. Shu sababdan unga "Qoribek"deb murojaat qilgan. Shahrisabzdan Buxoroga qaytib kelgach, arab tilini o'qishni davom ettirib, buxorolik ustoz Mullo Homid tavsiyasi bilan fiqhga oid "Muxtasar ul-viqoya" kitobidan ham tahsil olgan. Muftiy Domulla Yusuf sudur qo'lida 26 qismni o'z ichiga olgan fiqhiy kitobning birinchi qismini xatm qilgan. Sarf va nahvni Domulla Xudoydod Qaroteginiy va Qori Mulla Muhammadjon Ho'qandiy qo'lida o'rgangan. Shuningdek, husnixat va imloni ham kamoliga yetkazgan¹⁵. U voyaga yetib, ma'lum darajadagi ilm va tajribaga ega bo'lgach, o'z otasining qo'l ostida turli vazifalarda ishlay boshlagan. 1919-yilning fevral oyida Amir Olimxon tomonidan unga qorovulbegi¹⁶ lavozimi berilib, yorliq va sarpolar ham taqdim qilinlgan¹⁷.

1920-yili mart oyida Mirzo Salimbek Chorjo'yga hokim etib tayinlangan. Rahimbek ham o'sha vaqtda otasining xizmati uchun u tomonga yo'lga chiqadi. Avgust oyi oxirida qizil

⁸ Poshqurtlik ayolidan tug'ilgan. Yoshligida vafot etgan.

⁹ Qilichbek Salimbekning shahrisabzlik ayolidan tug'ilgan. Qarang: Tarixi Salimiy. 123a-varaq.

¹⁰ Esdaliklar. 179- bet.

¹¹ O'sha asar. 23–24.-betlar

¹² O'sha asar. 178–179 –betlar.

¹³ O'sha asar. 25-bet.

¹⁴ O'sha asar. 27-bet.

¹⁵ O'sha asar. 28-bet.

¹⁶ Qorovulbegi – harbiy qorovul qism boshlig'i.

¹⁷ Qarang: Tarixi Salimiy. 208a varaq.

askarlarning Chorjo'yga hujumi natijasida ularning qo'liga tushib, Chorjo'y viloyatining Devonbegi guzaridagi Devonabog' zindonida hibbs qilinadi. O'sha vaqtda Chorjo'y shahri hech qanday ziddiyat va qarshiliksiz qizil askarlar tomonidan egallangan edi. Hibsga olinganlar orasida viloyat hokimi bo'lgan otasi Mirzo Salimbek, Chorjo'yning katta qozisi, raisi, zakotchisi va boshqa amaldorlar ham bo'lib, ular Toshkentdagi qamoqxonaga yuborilgan. 1920-yilning 2-sentabrida sho'ro hukumati tomonidan Buxoro davlati butunlay ishg'ol etildi. Amir hukumati barham topib, uning o'rniga Buxoro xalq sovet jumhuriyati tashkil qilingan¹⁸.

Birozdan so'ng qo'lga olinganlarning bir qismi ozod etiladi, shu tariqa Mirzo Rahimbek ham kichik jussali va biroz ozg'inroq bo'lganidan juda yosh ko'ringanligi sabab jazodan qutulib qoladi hamda onasining oldiga Buxoroga qaytadi. Buxoro inqilobidan so'ng, Mirzo Salimbek hibsga olinib, uning barcha mol-mulkari yangi hukumat tomonidan musodora qilingan. Natijada uning oilasi tang ahvolda qoladi, barcha xizmatkorlari-yu, yor-u birodarlari ulardan yuz o'giradilar. Uning oilasi o'zlariga ijaraga uy olib yashashga majbur bo'ladilar.

Rahimbek otasi kabi ilmiy shaxs bo'lganligi bois, Amirlik hukumatining so'nggi yillarida turli hududlarda mirzolik ham qilgan. O'tgan asrning 30-yillarida ham Buxoroning bir necha qishloq sovetlarida (xususan, Kogonda) bosh kotiblik lavozimida faoliyat yuritgan. U inqilobdan avval Buxoroning Shayx Jalol guzaridan bo'lgan 14 yoshli Mukarram ismli qizga uylangan. Biroq undan farzand ko'rmagan¹⁹.

1918-yilda Mahmud Ahmadov ismli kishi o'z onasi va ikki singlisi bilan Shahrisabz hokimining qo'lidan qochib, Buxoroga keladi. Rahimbekning akasi Azimqulibek ularga yordam berish maqsadida Mahmudni o'z xizmatiga olib, uning katta singlisi Hidoyatxonni o'z nikohiga olgan edi. Azimqulibek vafot etgach, Rahimbek otasining xohishi bilan uning ayolini ham o'z nikohiga olib, undan Zaynab va Abdulaziz ismli ikki farzand ko'rgan²⁰. Mirzo Rahimbek salkam 10 yil davomida mazkur Mahmud ismli shaxsning oilasining barcha xarajatlarini ta'minlaydi. Mahmud Toshkentda ta'lim olib, 1928-yilda Chiroqchi tumaniga prokuror bo'lib qaytadi. Mirzo Rahimbekni Amirlik amaldorlaridan ekanligi sabab o'z mansabidan xavotirlanib, uning xotini bo'lmish o'z singlisini ikki farzandi bilan aldab chaqirib oladi hamda Chiroqchi tuman sud raisiga turmushga beradi. Shu tariqa uning fazandlari tirik yetim bo'lib, o'g'li bir yarim yoshda, qizi esa 26 yoshda 1950-yilda vafot etgan²¹.

Rahimbek 1938-yilda Hoji Bad' ismli kishining qizini nikohiga olib, undan Naimjon ismli bir o'g'il ko'radi, ammo u ikki yoshida betob bo'lib olamdan o'tadi. 1941-yilda esa mazkur

¹⁸ Qarang: Esdaliklar. –B. 32-33.

¹⁹ Qarang: Esdaliklar. 30-bet.

²⁰ Esdaliklar. 53–54-betlar.

²¹ Qarang: Esdaliklar. 14–18-betlar.

ayolidan Ibrohimjon, 1946-yilda Ismoiljon ismli ikki o'g'li dunyoga kelgan. Ismoiljon aka hozirda hayotlar, u kishi otalarining ko'pgina kitoblari va shaxsiy buyumlarini saqlab kelmoqdalar.

Rahimbek idoraviy va hujjat ishlarida ham yetarli tajribaga ega bo'lgan. Zero, u 1930-yilda Kogon tumanining Mallabo'sh guzaridagi Kalinin nomli qishlog'ida, 1935-yilda esa Sovet nomli qishloqda bosh kotib vazifasida faoliyat yuritgan. Shu orada u ikki marta qattiq betob bo'lib, xizmat vazifasidan ariza yozib bo'shab ketishga majbur bo'lgan²². Mazkur yillarda har bir kishi o'z shaxsini tasdiqlovchi hujjat (pasport) olishi to'g'risida farmon chiqarilgan edi. U kotiblikdan bo'shab ishsiz yurgan kezlarda, hujjat ishlarini yaxshi tushunganligi bois Buxoroning Guzarikom idorasida odamlarga anketalarini to'ldirishga yordam berish ishlari bilan mashg'ul bo'lib tirikchilik o'tkaza boshlaydi. Undan so'ng Toqi tepakdo'zon bozorida bir kichik idora ochib, aholining turli masalalardagi ariza va so'rovnoma kabi hujjatlarini yozib berish ishlari bilan shug'ullandi. 1936-yilda "Kovushdo'zlar arteli"da hisobchi bo'lib ishga kiradi va shu orada xorazmlik Sayd Nazar ismli hunarmanddan do'ppido'zlik, Usto Lutfillo ismli shaxsdan esa tunukasozlik hunarlarini ham o'rgangan. Do'ppido'zlik sohasida u "Mehnatkash", "Krasniy shturmovik", "Invalid torg" kabi bir qancha tikuvchilik artellarida faoliyat yuritgan.

1941-yilning iyun oyda Ikkinchi jahon urishi boshlanadi. Mirzo Rahimbek mazkur oyda Jo'ybor guzaridan bir kichkina hovlini 2000 so'mga sotib olib, u yerga ko'chib o'tadi. 1942-yillarda Ikkinchi jahon urushi shiddat bilan davom etib turgan bir mahalda, bir qancha ishlab chiqarish korxonalari qatorida Rahimbek ishlab turgan sex ham yopilib, u ishsiz qoladi va tikuvchilikni uyida davom ettirib kun kechirishga majbur bo'ladi. Boz ustiga mazkur yilda yana bir bor qattiq betob bo'lib yotib qoladi, shunday og'ir vaziyatda hatto yor-u birodarlari ham undan uzoqlashadi. Shuningdek, uyida faoliyat yuritayotgani uchun soliqchilar unga katta miqdorda jarima solishadi va uni to'lash uchun yaqin do'stlaridan biridan qarz olishga majbur bo'ladi. Do'sti esa qarzni foiz evaziga beradi. Jarimadan tashqari uyidagi tikuv moshinalari va asbob-anjomlari ham musodara qilingan edi.

Rahimbek qarzlaridan qutulish uchun uyidagi ro'zg'or buyumlarini sotib yuboradi, o'zi keyinchalik "Invalid torg" korxonasiga ishga kirib, oddiy ishchidan to sex mudiri lavozimiga qadar ishlarda faoliyat yuritadi. Undan so'ng Buxorodagi sartaroshxonalardan biri va fotografiya markazida hisobchi, gulf-kalit yasash sexida mudir, Kolxoz bozorida pul teruvchi (1943-yilda), maktabda xo'jalik mudiri, "Telman" artelida tabelchi (1946-yil) lavozimlarida ishlagan.

Rahimbek 1946 yildan o'z jiyani Rahimaning turmush o'rtog'i bo'lgan Fayzullo Sayfulloyev ismli kishining qo'lida omborxona mudiri lavozimida ishlay boshlagan. Sodda va

²² Qarang: Esdaliklar. 70-bet

ishonuvchan inson bo'lganligidan ko'p kirim-chiqim hujjatlariga kuyovining aldovlariga ishonib imzo qo'yadi, buning oqibatida 24 ming kamomad hisobiga shu yili sud qilinib, 25 yilga ozodlikdan mahrum etiladi. U "jazo muddatini" Angren (1951-yilga qadar), Bekobod (8 oy), Toshturna va Jizzax (1952–1953) hamda Chirchiq (1954) hibsonalarida o'taydi. U tikuvchilik hunari tufayli qamoqxonada ham obro' qozonib, mahbuslar va nozirlarning kiyimlarini tikib berar va shu yo'l bilan pul ham ishlab olar edi. 1953-yil mart oyida Stalinning vafotidan so'ng mahbuslarning ko'pchiligiga amnitsiya e'lon qilinadi. 25 besh yilga qamalganlar orasida yoshi 60 dan oshganmi ozodlikka chiqariladi. Biroq, Rahimbekning yoshi 60 ga yetmagani sabab, uning "muddati" yarmiga kamaytiriladi, xolos. Amnitsiya natijasida 1000 ta mahbusdan 120 tasi qoladi va ular avvaliga Jizzaxdagi boshqa bir qamoqxonaga, 3 oydan so'ng Toshturmaga, bir muddat o'tgach esa Chirchiqqa ko'chiriladi.

Rahimbek nihoyat 8 yildan so'ng, 1954 yilgi amnitsiya hukmiga ko'ra, 19-avgust kungi sud qarori bilan Chirchiq qamoqxonasidan ozodlikka chiqadi. U yerdan Toshkentga, so'ngra Buxoroga, pochchasi Nurullohbekning uyiga boradi. Buxoroga qaytganidan so'ng, o'g'illari Ismoiljon va Ibrohimjonlar otasining oldiga kelib yashashaydilar. Mirzo Rahimbek avvaliga jiyani Rahima (O'sha Sayfulloyev Fayzulloning ayoli) bilan do'ppido'zlik ishini davom ettiradi. So'ngra, Usmonxon Baqoyev ismli do'ppifurushning taklifiga ko'ra u va Jumaniyozov ismli bir do'ppido'z bilan hamkorlikda yangi ish boshlaydi. Uzoq muddat turli joylarda ikki o'g'li bilan ijarada yashaydi. 1954-yilning 14-oktabrida Bobojon Yahyoyev ismli eski qadrdonlaridan biring yordami bilan "Molotov" arteliga ishga kiradi. Uning rahbari Robiya Rahmatova unga o'zi hamda farzandlariga kiyim-kechak sotib olishlari uchun 200 so'm miqdorda yordam puli ham ajratadi. Va nihoyat, u 1964-yilda pasport bo'yicha 65 yoshida pensiyaga chiqadi²³. Demak, u 1902-yilda tug'ilgan bo'lsa-da, tavallud sanasi hujjatda 1899- yil sifatida qayd qilingan. U umumiy hisobda 19 yillik staj bilan nafaqaga chiqib, unga 33 so'm-u 13 tiyin pensiya tayin qilingan edi²⁴.

Mirzo Rahimbek 1955-yil avgust oyida Muborakxon ismli bir ayolni o'z nikohiga oladi, bu uning to'rtinchi turmushi edi. Muborakxon mehnatkash va oilaparvar bo'lganligi bois, o'gay farzandlar tez orada unga mehr qo'yadilar. Shu tariqa u to'rt yillik ijaradan ijaraga ko'chish hayotidan so'ng, 1959-yilda Buxoro shahrining Samarqand ko'chasidan Gorkomxoz tomonidan davlat ishchilariga beriladigan ijara uylaridan biriga ega bo'lib, may oyida u yerga ko'chib o'tadi. "Esdaliklar"da keltirilishicha, 1962 va 1967-yillarda mazkur uy Komxoz tomonidan ta'mirlab ham berilgan²⁵.

²³ Esdaliklar. –B. 169–170.

²⁴ O'sha joyga qarang.

²⁵ Esdaliklar. –B. 163–164.

Rahimbek ko'p mashaqqatlar chekib bo'lsa-da, ikki farzandining ta'lim-tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratgan. Katta o'g'li Ibrohimjon 1961-yilda harbiy xizmatga chaqiriladi va xizmat vazifasini avval Moskvada, so'ng Kuba Respublikasida ado etib qaytadi. Buxoroga kelgach, 1965-yilda uylanib, shu yerda o'z mehnat faoliyatini boshlaydi. Ismoiljon esa 3 yil Buxoro Politehnika bilim yurtida va yana 3 yil Toshkent politehnika institutida tahsil oladi. So'ng harbiy ta'lim tayyorgarligini o'tab, 1969-yillarda Ukrainaga leytenant-injiner bo'lib xizmatga boradi.

Mirzo Rahimbekdan "Esdaliklar" asaridan tashqari, bir qancha mashhur kitoblarni o'z xatida ko'chirgan daftarlari ham saqlanib qolgan. Ular orasida madrasalarda darslik sifatida o'qitilgan "Chahor kitob"dan ko'chirgan qo'lyozmasi yaxshi holatda yetib kelgan. Ular ayni damda I.Salimovning shaxsiy fondida saqlanmoqda.

Mirzo Rahimbekning tarjimai holidan ko'rdikki uning butun umri tahlilali davrlarning mashaqqatli ijtimoiy hayoti bilan hamohang kechgan. Shu boisdan u otasi kabi komil ilm va yuqori lavozim egasi bo'la olmagan bo'lsa-da, ziyoli oilaning farzandi sifatida o'z davrining sanoqli xat-savod egalaridan biri bo'lgan. U 1977-yilda hujjat bo'yicha 78 (aslida 75) yoshida vafot etadi.

Mirzo Salimbek. Mirzo Salimbek ibn Muhammad Rahim o'z davrining yirik ma'rifatparvar va ilmi kishilaridan bir bo'lib, 1948-yilda Buxoroning Jo'ybor mavzesining Chaqar guzarida amaldor oilasida tug'ilgan. U Amir Muzaffar (1860–1885) davrida mirzolik va parvonachilik lavozimlarida, Amir Abdulahad (1885–1910) davrida Buxoro shahri mirshabboshisi (1888–1893), Yakkabog' (1893–1898), Nurota (1898–1902), Boysun (1902–1905) va Sherobod (1905–1909) viloyatlari hokimi va Amir Olimxon davrida (1910–1920) Shahrisabz²⁶ (1910–1914) va Chorjo'y (1920) hokimi hamda zakotchi, devonbegi mansablarida ishlagan edi²⁷. Salimbek Buxoro mirshabboshisi vazifasida ishlab yurgan chog'ida shaharning Masjidi baland guzarida o'z mablag'lari hisobidan pishiq g'ishtdan bir qavatli madrasa ham qurdiradi. Mazkur 13 hujrali madrasaga ko'p miqdordagi yer-suv va do'konlardan iborat mulklarni vaqf qilib, darslik kitoblari bilan ham ta'minlaydi²⁸. Shuningdek, Nurotadagi Shayx Abdulhasan Nuriy maqbarasini²⁹ va Sherobodagi Imom Termiziy maqbarasi yonidagi masjidni ta'mirlatadi va ularga vaqf mulklari tayinlaydi³⁰.

²⁶ Mirzo Salimbekni Shahrisabz hokimligiga 1910-yilda amir Abdulahadxon tayinlagan edi.

²⁷ Норкулов Н. "Та'рихи Салими" – ценный источник по истории Бухарского эмирата (1860–1920) ["Tarixi Salimi" tsenniy istochnik po istorii Buxarskogo emirata (1860-1920)]. Автореферат дисс... к.и.н. Ташкент, 1968. –С. 6–7; Мирза Салимбек. Тарих-и Салими (источник по истории Бухарского эмирата) [Tarix-i Salimi (Istochnik po istorii Buxarskogo emirata)] / Перевод с персидского, вводная статья и примечания: к.и.н. Н.К.Норкулов. Ташкент, "Akademiya". 2009. –С. 13–14.

²⁸ Qarang: Tarixi Salimiy. № 2016. 98b–99a varaqlar.

²⁹ Tarixi Salimiy. 114a–114b.

³⁰ Tarixi Salimiy. 111b varaq.

Mirzo Salimbekning amirlik davridagi hayoti va ilmiy faoliyati tadqiqotlar orqali ma'lum³¹. Lekin uning 1920-yildan keyingi taqdiri noaniqligicha qolmoqda edi. Mirzo Rahimbekning "Esdaliklar"i topilgach esa, bu masala birmuncha oydinlashdi. Zero, muallif unda o'z otasi hayotining so'nggi kunlari haqida yetarli darajada ma'lumotlar qoldirgan. Unda keltirilishicha, Mirzo Salimbek 1920-yil 29-avgustda qizil qo'shinlar tomonidan Chorjo'yda qo'lga olingach, amirlik amaldorlari qatorida avval Toshkentdagi qamoqxonaga olib ketilgan. So'ngra u yerdan qahraton qish kelayotganligiga qaramay Rossiyaga yuborilgan. Nihoyat 4 oylik sargardonlikdan so'ng mahbuslarni ortga qaytarish haqida buyruq bo'lib, ular yana Toshkentdagi qamoqxonaga keltirilgan. Shu orada vagonlari sobiq amirlik amaldorlariga to'la poyezd Rossiya hududidagi temiryo'l stansiyalaridan birida qahraton qishning baland qorli mahalida bir necha kun to'xtab qoladi. Mahbuslar esa ta'minotsiz qolib ketishadi. Ular orasidan Mirzo Salimbek va Mirzo Abdusalomlar ko'mak izlab bekatga yaqin aholi punkti tomon yo'lga chiqadilar, 3 chaqirim masofani piyoda kechib, nihoyat inqilobiy hukumat idorasidan oziq-ovqat ko'magi hamda ortga qaytish farmoniga ega bo'lishga erishadilar. Biroq, mazkur sovuqda Mirzo Salimbekning bir ko'zi qattiq shamollab xasta bo'lib qolgan edi. Ozodlikka chiqqanidan so'ng Toshkent va Samarqandda uzoq muddat davolanish va hatto jarrohlik amaliyoti ham foyda bermay, uning bir ko'zi ko'rmay qoladi³².

Mirzo Rahimbekning yozishicha, otasi va boshqa mahbuslarning Toshkentdan Buxoroga olib kelinganligi haqida, u 1921-yil bahor kunlarining birida xabar topgan. Mirzo Salimbek Sitorayi Mohi Xossadagi zindondan Abdurauf Fitrat va boshqa jadid ma'rifatparvarlari ko'magi bilan ozodlikka chiqariladi. Zero, Mirzo Salimbek kabi ziyoli, xat-savodli, kishi yangi tuzum uchun ham suv va havodek zarur edi. Ismoil Salimovning qayd etishicha, Kolesov hujumidan keyin tuzilgan sulh shartlaridan birida ocharchilik hukm surayotgan Rossiyaga Buxoro donini yetkazib berishga o'zaro kelishib olingan. Sulhning asosiy bandi aynan Mirzo Salimbek tomonidan ilgari surilganligi bois ham sho'rolar hukumatining boshlig'i shaxsan Vladimir Ulyanov (Lenin) tomonidan uning ilgarigi "gunohlari" kechirilib, ozodlik marhamat qilinadi³³.

Ozodlikka chiqqan Mirzo Salimbek yangi tuzilgan davlat sharoitida endi faqat ilmiy va ijodiy ishlar bilan shug'ullana boshlaydi. U dastlab Abdurauf Fitrat rahbarligidagi "Anjumani tarix" jamiyatida faoliyat ko'rsatadi. Mazkur jamiyat a'zolari Mir Arab madrasasidan joy olib, Buxoro arki va madrasalarda saqlanayotgan kitoblarga sharh yozish bilan shug'ullanadilar³⁴.

³¹ Қаранг: Норкулов Н. "Та'рихи Салими" – ценный источник по истории Бухарского эмирата (1860–1920) ["Tarixi Salimi" tsenniy istochnik po istorii Buxarskogo emirata (1860-1920)]. Автореферат дисс... к.и.н. Ташкент, 1968. –С. 6-7; Бухорий А.Р. Рахимов К. Мирзо Салимбек қолдирган мерос [Mirzo Salimbek qoldirgan meros] // Мозийдан садо, 2006. №. 4. –С.43.

³² Qarang: Esdaliklar. –B. 36–38.

³³ Ismoil Salimov. Mirzo Salimbek. Buxoro, 2011. –B. 10.

³⁴ Esdaliklar. –B. 46–48.

Salimbek yangi hukumat davrida Buxoroning qadimiy san'at va tabiat yodgorliklarini muhofaza qilish qo'mitasi tomonidan amalga oshirilgan Buxoro Ark tarixini tuzishda ishtirok etgan. Shuningdek, soliq boshqarmasi boshlig'ining o'rinbosari, so'ngra vaqf daromadlari bilan shug'ullanuvchi idorada qadimiy qo'lyozmalar kutubxonasiga ham rahbarlik qilgan.

Inqilobga qadar Mirzo Salimbekning Buxoroda 14 ta katta hovlisi bo'lgan, inqilobdan so'ng esa bu uylarning bari bor boyliklari bilan birga ruslar tomonidan tortib olingan edi. Mirzo Salimbek ozodlikka chiqqanidan so'ng yangi hukumat uning Jo'ybor guzaridagi dala hovlisini kerakli jihozlari bilan yashash uchun qaytarib bergan. Shuningdek, 2 ta chorbog' va bir nechta dala hovlilari ham dehqonchilik qilib hukumatga mahsulot yetkazib berish uchun qaytarilgan.

“Esdaliklar”da keltirilishicha, 1922-yilda Moliya nazorati huzurida Soliq qo'mitasi tashkil etiladi. Mirzo Salimbek mazkur soliq idorasiga ishga kiradi. Undan so'ng ushbu idoraning Buxoroda tashkil etilgan zakot ishlari bo'limiga mudir bo'lgan Ostonaqulbiyning (1860–1923) muovini etib tayinlanadi. O'sha vaqtda hukumat “Moliya nazorati” idoralariga eski tajribali amaldorlarni ishga tayinlay boshlagan edi. Mirzo Salimbek undan so'ng vaqf kutubxonasiga ishga kiradi va bir muddat shu yerda ishlaydi³⁵. Shu o'rinda Mirzo Rahimbekning qayd etishicha, otasi “Tarixi Salimiy” asarini mazkur kutubxonadan bo'shagan vaqtlarida yoza boshlagan (taxminan 1923-yilda)³⁶. 1924-yilning aprel oyida (Ramazon oyi) sobiq amirlikning barcha amaldorlarini qamoqqa olish haqida farmon chiqariladi. Natijada bir nechta hukumat odamlari Mirzo Salimbekning uyiga kelib, uning hovlisida taftish o'tkazadilar va o'zini esa hibsga oladilar. Mahbuslar Toshkentga olib borilib, ularning har biriga birin-ketin jazo tayinlanadi. Ular orasida faqat qarib qolgan 4 kishinigina to'rt oydan keyin ozod qilib, javob beradilar. Shulardan biri 74 yoshli Mirzo Salimbek edi³⁷. Mirzo Salimbek 1925-yilda 75 yoshida yana bir o'g'il farzand ko'radi va unga Nosiriddin (o'sha Abdulfattoh) deb ism qo'yadi³⁸.

Mirza Salimbek 1930-yilga kelib qattiq betob bo'lib qoladi. Mirzo Rahimbekning yozishicha, otasi o'sha paytda nafas qisishi (astma) kasaliga duchor bo'lgan va mazkur yilning mart oyida vafot etgan. Mirzo Salimbekning jasadı Hazrati Imom mozoridagi 40 yil oldin o'z avlodlari uchun atab qurdirgan maxsus joyda dafn qilinadi³⁹.

Mirzo Rahimbekning onasining tavallud sanasi ma'lum emas, u 1921-yilda vafot etgan. Uning janozasi Bolo Hovuz masjidida o'qilib, mayiti o'sha Hazrati Imom mozoridagi oilaviy xilxonalarida dafn qilingan⁴⁰. Mirzo Rahimbek onasining vafotidan keyin ham toshkentlik

³⁵ Esdaliklar. –B. 48.

³⁶ Qarang: Esdaliklar. –B. 51.

³⁷ Esdaliklar. –B. 63.

³⁸ Esdaliklar. –B. 62.

³⁹ Qarang: Esdaliklar. –B. 68-69.

⁴⁰ Esdaliklar. –B. 27, 39.

qarindoshlari bilan bordi-keldi qilib turgan. Zero, bu haqda “Esdaliklar”da qaydlar mavjud⁴¹. Shuningdek, uning 1924- yilda tog‘avachchalari mullo Abdusattor va mullo Abdulfattohlarga yozgan maktubi ham mavjud⁴².

“Esdaliklar” asari. Ushbu asar Mirzo Rahimbekning hayoti davomidagi shaxsiy xotiralari asosida fors-tojik tilida yozilgan bo‘lib, unda Buxoro amirligi va Turkiston general-gubenatorligining so‘nggi davrlari bilan bog‘liq voqealar va mazkur hududlarda keyinchalik tashkil etilgan siyosiy birliklar, xususan, 1918- yilgi Buxoro inqilobi, Buxoro amirligining tugatilishi, BXSРning tashkil etilishi, bolsheviklar hukumati va sobiq Sovet Ittifoqining salkam yarim asrlik tarixi bilan bog‘liq ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy-madaniy jarayonlar o‘z aksini topgan. Mirzo Rahimbek garchi otasi kabi yirik tarixchi sifatida katta hajmdagi tarixiy asar yozishni rejalashtirmagan bo‘lsa-da, uning “Esdaliklar”ida keltirilgan xotiralari, mamlakatimiz o‘tmishining 1902–1970 yillar tarixi bilan bog‘liq jarayonlarni to‘ldirishga xizmat qiladi. Zero, unda, tarix fani uchun hanuzgacha noma’lumligicha qolayotgan Buxoro amirligining oxirgi tarixchisi Mirzo Salimbek hayotining so‘nggi yillari, xususan, vafot etgan sanasi yoritilgan.

Asarda shuningdek, inqilobchilar tomonidan qo‘lga olingan amirlik amaldorlarining keyingi taqdiri, oilalarining sarson-sargardonlikdagi hayoti, Markaziy Osiyo aholisining mustamlaka siyosatidan chekkan zahmatlari haqida ham ma’lumotlar berilgan. Shu qatorda “Esdaliklar”da 1929–1933-yillargi jahon iqtisodiy inqirozining Buxoro bozorlari va aholi turmush sharoitiga ta’siri, oziq-ovqat va hunarmandchilik mahsulotlarining narx-navosi hamda ishlab chiqarish korxonalarining holati haqida ham birmuncha qaydlar mavjud. Buxoro va uning atrofidagi shaharlar aholisining, xususan, hunarmand va savdogarlarning birinchi jahon urushidan keyingi davrdagi ahvoli ham qisman yoritilgan. Zero muallif mazkur yillarda turmush qiyinchiliklari sabab, o‘ndan ortiq tikuv sexlarida va bozorlarda faoliyat yuritgan edi. Asarda, shuningdek, Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekiston SSRdagi ijtimoiy ahvol va o‘tgan asrimizning 50-yillarida mavjud ayrim hibsxonalar hayoti borasida ham birmuncha ma’lumotlar berib o‘tilgan.

Mirzo Rahimbekning “Esdaliklar” asari salkam bir asrlik tarixiy jarayonlarni to‘ldiruvchi ma’lumotlarga ega. Biroq, uning maxsus tarixiy asar sifatida yozilmaganligi muallif tomonidan bir necha o‘rinda eslatib o‘tiladi. Bu masala, ayniqsa, asarning mazmuni bilan tanishib chiqish asnosida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Zero, muallif uni yozish chog‘ida xronologik va mazmuniy ketma-ketlik prinsiplariga amal qilmagan. Shuningdek, uni ma’lum bir mundarija asosida shakllantirmagan. Faqatgina ba’zi o‘rinlarda matnlar maxsus sarlavha bilan boshlangan, xolos.

⁴¹ Qarang: Esdaliklar. –B. 190.

⁴² Mazkur maktub ayni damda M.Vohidovanning shaxsiy kutubxonasida saqlanmoqda.

Ayniqsa, o'z tarjimai holiga doir mavzular, xususan, yoshlik davriga doir ma'lumotlar kitobning avvalgi fasllarida qisman keltirilib, so'nggi fasllarni yozish chog'ida yana shu mavzuga qo'shimcha qilinadi. Shunday bo'lsa-da, kitob bilan tanishib chiqish asnosida, unda keltirilgan mavzularning mazmuniga qarab fasllarga ajratish mumkin. Shundan kelib chiqqan holda Mirzo Muhammad Rahimbekning "Esdaliklar" asariga 40 banddan iborat quyidagi mundarija shakllantirildi:

1. [Do'stlik va birodarlik haqida] – 10 b.
2. O'zimning yaqin do'stim va tengdoshim haqida yana bir hikoya – 14 b.
3. Muxtasar tarjimai holim va sarguzashtlarim – 22 b.
4. [Mirzo Ahmadi rishxo'r hikoyasi] – 32 b.
5. [Volidamning qisqacha tarjimai hollari] – 39 b.
6. [1922-yilda Buxoroda ro'y bergan voqealar bayoni] – 45 b.
7. [O'zim haqimda qisqacha] – 47 b.
8. [Ibn Sino nomidagi madrasa kutubxonasi haqida] – 47 b.
9. [Otamning "Tarixi Salimiy" kitobi haqida] – 51 b.
10. [Yana o'zim haqimda qisqacha] – 53 b.
11. [Bir sayohat hikoyasi] – 59 b.
12. [O'gay onam va rahmatli otam hayotlarining so'nggi kunlari hikoyasi] – 62 b.
13. [Bosh kotiblik vazifasida ishlaganim va undan keyin Buxoroga qaytganim hikoyasi] – 70 b.
14. [Birinch marta tif kasaliga chalinganim hikoyasi] – 72 b.
15. [Ikkinchi marta tif kasaliga chalinganim hikoyasi] – 74 b.
16. [Mirzolik faoliyatim hikoyasi] – 77 b.
17. [1929–1935-yillardagi oziq-ovqat mahsulotlarining kartochka tizimiga o'tkazilishi hamda bozorlardagi o'g'rilik va qallobliklar hikoyasi] – 78 b.
18. [Kovushdo'zlik va do'ppido'zlik sexlaridagi faoliyatim hamda ustozim Said Nazar aka hikoyasi] – 77 b.
19. [Yana o'z tarjimai holim haqida] – 84 b.
20. [1942-yilda bemor bo'lganim va mahallamiz raisi bilan sodir bo'lgan voqealar bayoni] – 86 b.
21. [Invalid torg sexidagi faoliyatim va undan keyingi ishlarim hikoyasi] – 90 b.
22. [Hovli almashtirish va o'g'lim Ibrohimjon bilan sodir bo'lgan voqealar hikoyasi] – 92 b.
23. [O'g'lim Ismoilbekning tug'ilishi va u bilan bog'liq voqealar] – 95 b.

24. [Telman artelidagi faoliyatim va jarrohlik amaliyotini boshdan o'tkazganim hikoyasi] - 98b.
25. [Sayfulloyev kuyovimizning firibgarligi sabab sudlanganim bayoni] – 99 b.
26. [Angiren turmasiga jo'natilganim va u yerdagi ba'zi voqealar bayoni] –112 b.
27. [Angren shahrining ob-havosi] – 114 b.
28. [Angren turmasining yopilishi, undan keyingi Bekobod va Jizzax qamoqxonalari voqealari bayoni] – 135 b.
29. [1953-yilgi amnitsiya, Toshturma va Chirchiq qamoqxonalari bilan bog'liq voqeasi bayoni] –139 b.
30. [Turmadagi hayotimning keyingi voqealari bayoni] – 145 b.
31. [1954-yilgi farmon tufayli ozodlikka chiqishim va Buxoroga qaytish bilan bog'liq voqealar bayoni] – 148 b.
32. [Sayfulloyev Fayzulloning qilmishlari hikoyasi] – 151 b.
33. [Jiyanim Rahima bilan hamkorlikdagi tikuvchilik faoliyatim haqida] – 155 b.
34. [Farzandlarim bilan ko'rishganim va undan keyingi oilaviy hayotim hamda mehnat faoliyatimga doir hikoyalar] – 156 b.
35. [Bir qancha do'st-u birodarlarim haqida] – 173 b.
36. [Allohdan menga yetgan ne'matlar shukronasi haqida] – 174 b.
37. [Nevaram Muhammadjonning xatna to'yiga haqida] – 175 b.
38. [Yana tarjimayi holimga ilovalar] – 178 b.
39. Voqelikdagi bir hikoya (Otamning toshkentlik do'sti Jo'raboy aka haqida) – 187 b.
40. Turli voqealar – 194 b.
41. Xotira – 199 b.
42. [Hadislar, hikmatli so'zlar va she'riy parchalar] – oxirgi farzasda.

Mirzo Rahimbekning “Esdaliklar”i fors-tojik tilining XX asr Buxoro shevasida fabrika qog'ozida yozilgan qo'lyozmadir. Asarning 195 betda qayd qilinishicha unda keltirilgan voqealar muallifning musavvadasi (qoralama qaydlari) asosida 1972-yilning aprel oyida ko'chirib tugatilgan. Biroq, asar 1970- yilning 26-oktabrida o'tkazilgan Mirzo Rahimbekning nevarasi Muhammadjonning xatna to'yiga bog'liq voqealar bilan tugatilgan. Kitobga yashil rangda hoshiya chizilgan bo'lib, asosiy matn siyoh rangda, sarlavhalar va sahifalar qizilda va ayrim muhim o'rinlar yashil va qizil ranglarda yozilgan.

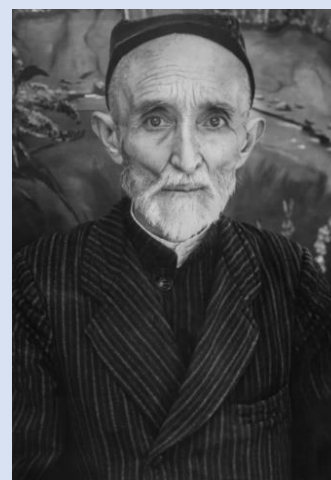
Kitobning umumiy hajmi 200 sahifa (100 varaq) bo'lib, asosiy matn 10-sahifadan boshlanadi⁴³. Muallif asarning ayrim joylarida o'z davridagi Buxoro shevasiga xos so'zlar va rus

⁴³ Qarang: Esdaliklar. –B. 1.

tilidan kirib kelgan terminlarni ham qo'llagan. *Yavg'on ovqati, zaborni non, ukaz, statya, zaklucheni, turma, banderol, ariston, stansa* kabi so'zlar va rus amaldorlari ism sharifining arab yozuvida yozilgan varianti shular jumlasidandir. Zero, fors tilidagi matn orasida bunday so'zlarning duch kelishi ularni to'g'ri o'qish jarayonini biroz qiyinlashtiradi. Shuningdek, asarda Qur'oni karim oyatlari, Hadisi sharif, hikmatli so'z va iboralar arab tilida keltirilgan⁴⁴. Muallif matn mazmuniga muvofiq ravishda Shayx Sa'diy Sheroziy (1210–1292) va Xoja Hofiz Sheroziy (1325–1389) kabi klassik fors-tojik shariyati namoyandalarining nazmiy parchalaridan ham unumli foydalangan⁴⁵. Shu bilan birga, o'zi tomonidan yozilgan she'rlardan namunalar ham keltirib o'tgan⁴⁶. Kitob hoshiyasida faqat bir-ikki o'rinda qaydlar mavjud⁴⁷. Umuman olganda, “Esdaliklar” yaxshi holatda saqlangan.

XULOSA

Xulosa. O'tmish tarixiga doir biz bilgan manbalar, moziyning turli jabhalarini o'zida aks ettirgan. Biroq tarix daftarining bizga noma'lum bo'sh varaqlari ham ko'p. Bu oq sahifalar vaqtning zayli bilan so'nggi paytlarda aniqlanayotgan yangi manbalar va izlanishlar natijasida yuzaga chiqayotgan ilmiy xulosalar bilan to'ldirib borilmoqda. Shu jumladan Mirzo Muhammad Rahimbekning “Esdaliklar”ining topilishi ilmiy tadqiqotlar uchun manbaviy asosning ko'payishiga sabab bo'ldi. Zero uning XX asrning salkam 70 yillik tarixini to'ldiruvchi qo'shimcha ma'lumotlarga ega ekanligi mazkur tadqiqot orqali qisman tahlil qilindi. Mazkur tadqiqot ishning mavzusi va hajmini inobatga olgan holda “Esdaliklar” va uning muallifi haqidagi ayrim ma'lumotlar tahlil qilindi, xolos. Unda keltirilgan boshqa mavzular keyingi ishlar orqali e'lon qilinadi. Umuman olganda, Mirzo Rahimbekning “Esdaliklar” asari XX asr tarixiga doir kelgusidagi tadqiqotlarga manba vasifani bajara oladi.

⁴⁴ Qarang: Esdaliklar. –B. 20, 39, 132.

⁴⁵ Qarang: Esdaliklar. –B. 18, farzas varaqlar.

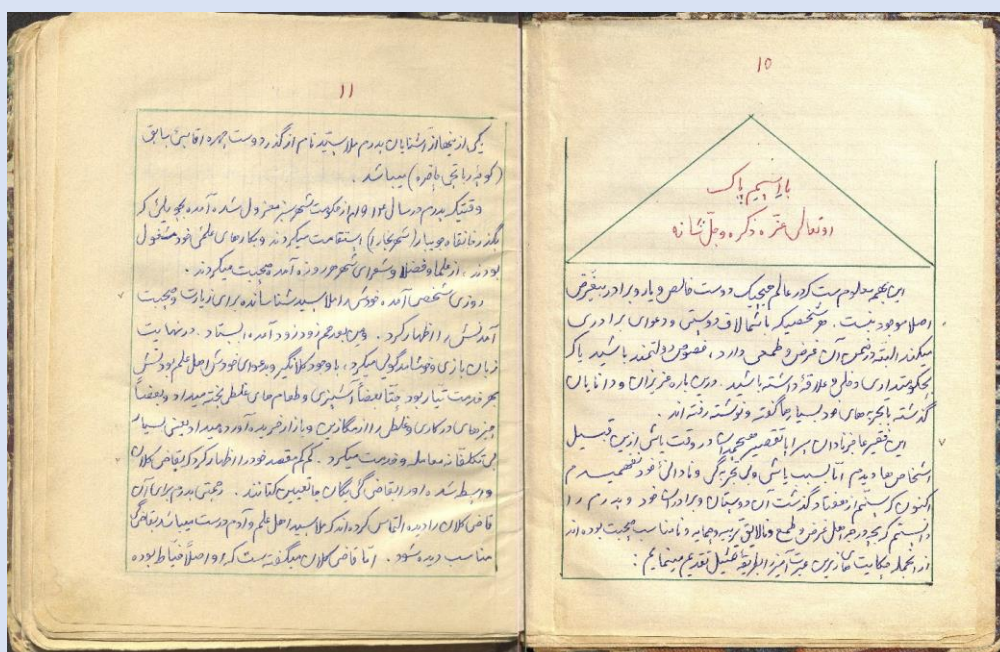
⁴⁶ Qarang: Esdaliklar. –B. 166-169.

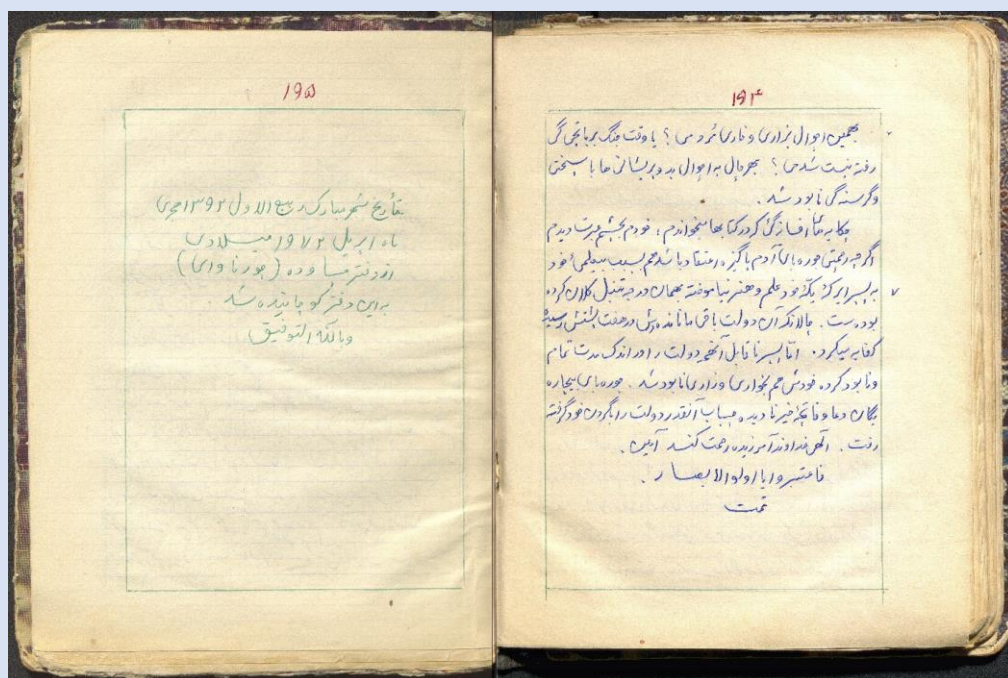
⁴⁷ Qarang: Esdaliklar. –B. 127, 128, 137.

1. Mirzo Salimbek va uning o'g'li Mirzo Muhammad Rahimbek.

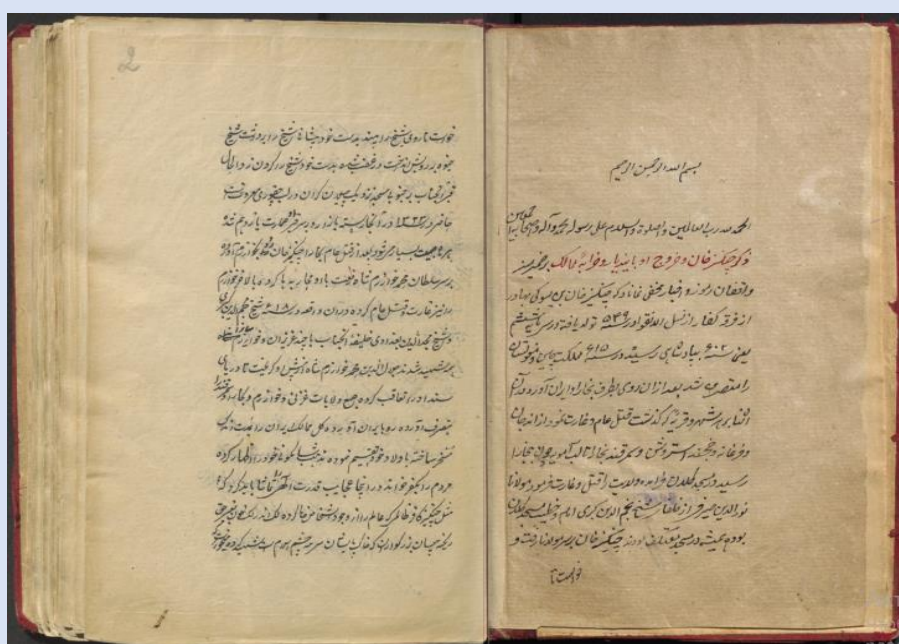

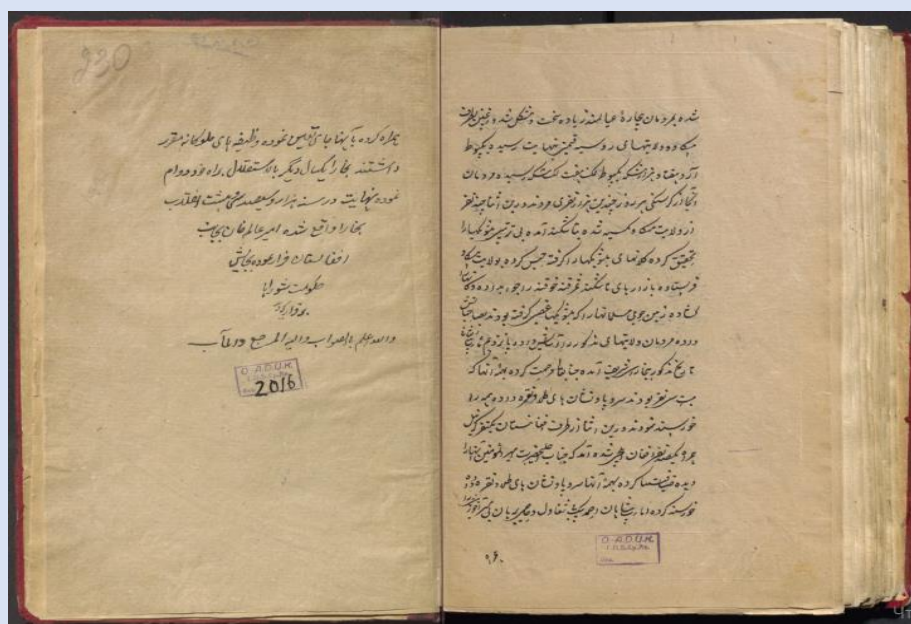
2. Mirzo Salimbek Romanovlar sulolasining 300 yilligini nishonlash tadbirida (yuqori qatorda o'ngdan uchinchi).

3. Mirzo Muhammad Rahimbek “Esdaliklar” asarining boshlanish va oxirgi qismlari

4. Mirzo Salimbekning “Tarixi Salimiy” asari. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti №2016 ashyo raqamli qo‘lyozmasining boshlanish va oxirgi varaqlari.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Б. Аҳмедов Ўзбекистон тарихи манбалари [O‘zbekiston tarixi manbalari]. Тошкент, 2001. –350 б.
2. A.R. Buxoriy, Rahimov K. Mirzo Salimbek qoldirgan meros // Moziydan sado. 2006, №4. –B.43.
3. Исмоил Салимов. Мирзо Салимбек [Mirzo Salimbek]. Бухоро, 2011. –20 б.
4. Mirzo Muhammad Rahimbek. Esdaliklar. Vohidova Malohat Abduvahhob qizining shaxsiy kutubxonasidan. –100 varaq (200 бет).
5. Mirzo Salimbek. Tarixi Salimiy. O‘zR FA SHI qo‘lyozmasi, № 2016. –230 varaq.
6. Норкулов Н. “Та’рихи Салими” – ценный источник по истории Бухарского эмирата (1860–1920). Автореферат дисс... кан. ист. наук. Ташкент, 1968. –22 с.
7. Норкулов Н. “Тарихи Салими” как исторический источник //Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1966, №4. –Б. 57-59.
8. Норкулов Н. Мирза Салимбек о Бухарских событиях 1918 года Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1966, №4. –Б. 59-61.
9. Норкулов Н. Мирза Салимбек. Тарих-и Салими (источник по истории Бухарского эмирата) / Перевод с персидского, вводная статья и примечания: к.и.н. Н.К.Норкулов. Ташкент, “Akademiya”. 2009. –330 с.
10. Собрание восточных рукописей академии наук Республики Узбекистан, История [Составители: Д.Ю. Юсупова, Р.П. Джалилова. Ташкент, 1998. –534 с.